

A szolidaritás dimenziói: társadalmi és ökológiai igazságosság összefüggése¹

Marosán Bence Péter

*„Mig megvilágosúl gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent...” – József Attila*

Mészáros Gyöngyvérnek szeretettel és nagyrabecsüléssel

Bevezetés

Az igazságosság mibenléte az etika és a politika egyik alapkérdése. E fogalom köré olyan további fogalmak csoportosulnak, mint jogok, kötelességek, boldogság, méltányosság, emberi méltóság. Az igazságosság problémájának tárgyalása közelebbről vagy távolabbról mindig érintette ezeket a fogalmakat. Mi is érinteni fogjuk őket. Az igazságosságnak továbbá két szintje lehet: vonatkozhat ember és ember közti személyes viszonyra, vagy a közösség és az egyes ember, illetve a közösség egyes meghatározott csoportjai közti kapcsolatra. Az utóbbi a társadalmi igazságosság problémakörébe tartozik; és az alábbi szövegben mindenekelőtt ezzel fogunk foglalkozni. A jelen dolgozat alapgondolata abban áll, hogy a társadalmi igazságosság fogalmának közeli elemzése egy bizonyos ponton szükségszerűvé teszi, hogy a vizsgálat menetébe bevonjuk az ökológiai tényezők kérdését is. Voltaképpen súlyosabb következményről van szó: arról nevezetesen, hogy a társadalmi igazságosság kérdéséről az ökológiai dimenzió leválaszthatatlan, és az előbbi szerves mozzanatának bizonyul. Egy további lépésben a társadalmi igazságosság fogalma szükségszerűen elvezet saját felülvizsgálatához és kibővítéséhez, úgy hogy abba a teljes nem-emberi ökoszisztémát is belefoglaljuk, melybe az emberi társadalom beleágyazódik.

Az ember, ahogy Kant fogalmazott, két világ polgára. Testi mivoltánál fogva szoros szálak fűzik a természethez. Emellett azonban öntudattal bíró, eszes szubjektum is, ennyiben egy szellemi, erkölcsi világ része.² Szellemi lényként az ember képes arra, hogy erkölcsöt alkosson, hogy megállapítsa a jogok és kötelességek körét, hogy embertársaival megvitassa és rögzítse a

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj BO/00421/18/2 számú projektjének támogatásával készült. A tanulmány a következő szöveg enyhén módosított változata: Marosán Bence Péter: „A kiterjesztett szolidaritás: Társadalmi és ökológiai igazságosság”. In *Létünk* 2018/1: 37-56.

² József Attilánál: „Emberek, nem vadak - / elmék vagyunk! Szívünk, míg vágyat érlel,/ nem kartoték-adat”. („Levegőt!”)

méltányosság és emberi méltóság elveit, és kedvező esetben ezek szerint is járjon el, tehát képes rá, hogy helyesen, erkölcsösen viselkedjen önmagával és másokkal szemben. Az alábbi írásban azt a stratégiát követem, hogy az ember szellemi és természeti aspektusa közti viszonyt szorosabbra fonom, és megpróbálok arra rámutatni, hogy az igazságosság elveiből nem lehet kirekeszteni a természeti tényezőket, hanem épp ellenkezőleg: ezek az elvek csak az utóbbiak által nyernek valóban konkrét, mélyebb értelmet. Nem akarom kijátszani a két tartományt egymással szemben, hanem az egyiket a másikkal szeretném magyarázni. Az ember szellemi mivoltára való hivatkozás számomra ahhoz szolgál alapul, hogy újraegyesítsem embert és természetet.³ Az ember szellemi lényként képes önkorlátozásra és arra, hogy morális ágensként kezeljen nem emberi lényeket, sőt egész fajokat és ökoszisztémákat is.

A gondolatmenetben jelentős szerepet tölt be az ember természeti világhoz való kötődése. Szeretném hangsúlyozni, hogy az ember nem a természet ellenében, hanem a természet révén, a természeti evolúció keretei között vált öntudattal bíró, eszes lénnyé, morális ágenssé.⁴ Testi mivoltánál fogva az ember továbbra is kötődik a természethez; és nem csupán a földi, hanem általában az egyetemes, kozmikus természethez is. Az ember megtestesült szubjektivitás;⁵ testi aspektusánál fogva a természetbe ágyazódik bele, és mindig bizonyos mértékig, bizonyos szempontból a természet része marad. Az ember és nem-emberi lények nem a természettől függetlenül számítanak morális ágenseknek, hanem a természettel szerves összefüggésben. Az érzőképeség, a boldogság keresésének a tudat világosságával és kifejelettségével összekapcsolódó fókái – egy később kifejtendő értelemben – morálisan releváns tulajdonságok. Az érzőképeség, a boldogság keresése bensőséges módon összefonódnak az ember (és más érző lények) testi mivoltával, és ezen keresztül a teljes természeti világba való becsatornázottságával.

³ Ebben gyakorlatilag ugyanazt az utat követem, mint Lányi András, akinek ez úton szeretnék köszönetet mondani a tanulmány korábbi változatához fűzött bőséges kritikai megjegyzéseiért, valamint a tárggyal kapcsolatban vele folytatott hosszú vitákért. Lányinál ld. mindenekelőtt: *Oidipusz avagy a Természetes Ember*. Lányi 2015. különösen: 66, 76, 92, 97.

Ugyanitt köszönetet mondok Mészáros Gyöngyvérnek, akinek a jelen gondolatmenet eredeti motívumait köszönhetem.

⁴ A Fritzell-paradoxon a következőképpen hangzik: ha az ember természeti lény, akkor amorálisan cselekedhet, akkor nem terhelik kötelezettségek más lények, más specicsok irányában, és természeti lényként gyökeresen lerombolhatja saját természeti környezetét. Felelősséget vállalni természeti környezetéért, más lényekért, nem-emberi lényekért és fajokért csakis nem-természeti, tehát erkölcsi, intellektuális, racionális lényként tud (Fritzell 1987). A paradoxont tárgyalva Callicot pontosan úgy érvel, hogy az ember a természet révén vált erkölcsi, szellemi lénnyé, nem pedig annak ellenében. (Callicot 2005. 82).

⁵ Ezen a ponton a megtestesülés fenomenológiáimhoz kapcsolódom; gondolatmenetem elvi alapjait a megtestesülés fenoménjét előtérbe helyező gondolkodók jelölik ki. Többek között Husserlre, Merleau-Pontyra és Michel Henry-ra gondolok itt.

Arról van szó, hogy testi, természeti mivoltukat tekintve az élőlények, köztük az ember, természetbe ágyazott, a többi életfolyamattal egybekapcsolódó életfolyamatoknak tekinthetők.⁶ A létfenntartás akadályozott vagy akadálytalan, megfelelő vagy nem megfelelő módja összefügg a szenvedéssel és a boldogsággal. Ha egy lény huzamosabb ideig nem jut hozzá az önfenntartásához szükséges jószágokhoz, vagy a megfelelő jószágokhoz, akkor szenved, végső soron pedig elpusztul. Az önfenntartáshoz szükséges erőforrásokat és jószágokat pedig a természetből merítjük. Az embernél a boldogság keresésének, az önmegvalósítás legmagasabb, az öntudat legvilágosabb és legfejlettebb fokaival összekapcsolódó módjai is mindenütt visszatálnak az ember természeti beágyazottságára, a természeti feltételekre, és az önfenntartáshoz szükséges erőforrások korlátos voltára. A szenvedésmentes, autonóm életre, illetve egy magasabb szinten a boldogságra való törekvés viszont lényegi módon összekapcsolódik az igazságosság mibenlétére irányuló kérdéssel. Az igazságosság részben az *erőforrások* (valamint a végső soron ezen erőforrásokra támaszkodó termékek és szolgáltatások) igazságos *elosztására* vonatkozik, részben pedig az individuális és kollektív *autonómia* mozgástereinek igazságos *kijelölésére*.⁷

Az emberi fajt a természeti lények egy jelentősé részével az érzőképeség tulajdonsága köti össze; ez a fajkon átívelő kiterjesztett szolidaritás alapja. Az érzőképeség részben a természet világába ágyaz bele bennünket, részben a természeti világon mint közegen keresztül kapcsol össze bennünket a többi lényvel. A szellemi képességeire, eszére és intellektusára oly büszke ember elgondolkodtató felelőtlenséggel és hatékonysággal rombolja le saját természeti környezetét; ezzel nem csak a nem-emberi természeti fajok azelőtt ritkán látott méretű és sebességű pusztulását előidézve,⁸ de egyúttal a jövőendő nemzedékek alapvető létfeltételeit is veszélybe sodorva. A jelenkor ökológiai válságának egyik oka, nézetem szerint, éppen a modernkori egyoldalú racionalitás, mely a természetben pusztán kiaknázandó erőforrások gyűjteményét látja; amely tehát a természetnek csupán instrumentális értéket tulajdonít.⁹ Saját fennmaradásunk érdekében is alapvetően át kell értékelnünk a természethez való viszonyunkat. Nézetem szerint

⁶ Marx: „A tudat sohasem lehet más, mint tudatos lét, az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatok”. (Marx-Engels 1976. 26).

⁷ Lányi András kritizálja az igazságosság elosztáson alapuló fogalmát, mondván, hogy az szükségképpen ökológiai problémákhoz vezet (és egyéb elvi kifogásai is vannak ezen koncepcióval szemben). Lányi 2015. 99. Szerintem az ökológiai szempontok és az elosztáson alapuló igazságosság-fogalom összehágható.

⁸ Ehhez: <http://www.bbc.co.uk/lastchancetosee/sites/about/extinction.shtml>
http://www.biologicaldiversity.org/programs/population_and_sustainability/extinction/
(Utolsó letöltés ideje: 2016. október 22.).

⁹ A modernkori racionalitás válságáért Husserl szerint pontosan annak egyoldalú, sekélyes módon naturalizáló alaptendenciája a felelős, amivel ő a transzcendentális szubjektivitás univerzális és valóban mindenoldalú racionalitását állította szembe (mindenekelőtt a Válság-könyvben. Husserl 1998). Ehhez speciálisan ökológiai perspektívából: Kohák 2005., különösen: 317.o.

azonban a természethez való inadekvát viszonyulás háttérében a természettel való eredeti, és a modern felfogásban megjelenőnél sokkal gazdagabb és mélyebb viszony elfeledése áll, egyfajta *természetfelejtés*.¹⁰ A természet az ember őshazája. A vele való eredeti, autentikus viszonyt felelős, morális lényként kell, hogy helyreállítsa, de éppen a természethez való lényegi kötődésének alapján.¹¹

Az embernek, a természethez is kötődő lényként, életét a nem-emberi fajokkal, végső soron a teljes földi ökoszisztémával való egyensúlyra törekvés elvei szerint kellene vezetnie, illetve berendeznie. Az igazságosság fogalmának elemzése szükségszerűen vezet el ehhez a következményhez. Az alábbi tanulmány a fentebb jelzett témáknak megfelelően két nagyobb részre tagolódik: az első a társadalmi, a második pedig az ökológiai igazságosság fogalmával foglalkozik. Az első részben egy gyengébb és egy erősebb tézist szeretnék képviselni: a *gyengébb* tézis szerint a társadalmi igazságosság fogalmának *redukálhatatlan* mozzanata az ökológiai dimenzió; az *erősebb* tézis szerint a társadalmi igazságosság fogalma *redukálható* az ökológiai igazságosság koncepciójára. A második részben az ökológiai igazságosság részleteit tárgyalom. Ebben az általam kifejtett álláspontot két felfogás közé szeretném pozícionálni. Az egyik a humanisztikus, *antropocentrikus* nézőpont, mely az ökológia relevanciáját elismerve továbbra is instrumentális értéket tulajdonít a természetnek.¹² A másik a totális bio-centrikus egalitarizmus, mely minden életet egyenrangúnak tekint. Ilyen radikális egalitarizmusra találunk példát Paul

¹⁰ *Felejtés* abban az értelemben, ahogyan Husserlnél az életvilág, Heideggernél a Lét, Gadamer-nél pedig a létezés nyelvi dimenziója válik elfedetté.

¹¹ Kapelner Zsolt a szöveg korábbi változatának megfelelő részeihez a következő megjegyzéseket fűzte: 1. Az igazságosság ökológiailag kiterjesztett formáját szerinte azért célszerűtlen a földi evolúcióban a többi lényel viselt sorsközösség gondolatára, tehát egyfajta genealógiai érvre alapozni, mert ennek alapján semmi sem kötelezne bennünket arra, hogy például más, nem földi bolygók ökoszisztémáját tiszteletben tartsuk. (Tehát például az „Avatar” c. filmben teljesen morálisan jártak el eszerint a földi emberek, amikor Pandora bolygó erőforrásait a maguk számára ki akarták volna zsákmányolni). 2. Eszerint természetfölötti, tisztán szellemi lények, pl. angyalok minden erkölcsi aggály nélkül irthatnak ki teljes fajokat, pusztíthatnak el komplett ökoszisztémákat.

Kapelner megjegyzéseire itt a következőket válaszolnám: 1. Ezért hangsúlyoztam fentebb, hogy az ember nem csupán a földi, hanem megtestesült voltánál fogva az egyetemes kozmikus természet része; és nem csak azért, hogy testének anyag nem pusztán földi eredetű, hanem azért is, mert az egyetemes természet törvényei érvényesek rá, mégpedig mindenütt. 2. A. Egyfelől a szenvedésokozás tilalma, valamint a miénktől különböző életformák, létmódok autonómiájának tisztelete az, ami ilyen tisztán intelligibilisnek elgondolt lényeket arra kötelezhet, hogy ne ártsanak a testtel bíró, a testi természethez kötődő élőlényeknek. (Az előbbinél ez az ember esetében is az erősebb érv arra, hogy ne ártsanak a földönkívüli életformáknak). B. A jelen dolgozatban egy olyan ontológiával és metafizikával operálunk, amelynek kulsgondolata a *megtestesülés*, amely tehát a test nélküli, tisztán szellemi lények lehetőségét *kizárja*.

¹² Ld. Vincent 2009. 268sk. Murdy 1983, Pepper 1993a, 1993b, Sylvan 1984/85.

Taylornál, aki kifejezetten minden élő egyenértékűségét és egyenrangúságát hirdeti.¹³ Egy másik megközelítésben az individualista és a holista,¹⁴ tehát egyfelől az egyedekből, másfelől pedig a nagyobb egészekből, az egyed feletti szerveződésekben kiinduló felfogásmódok között szeretnék közvetíteni

I. A társadalmi igazságosság ökológiai vonatkozásai

A. Ökológiai motívumok a modern politika- és társadalomfilozófiai diskurzusban

Mint azt visszatérően meg szokták jegyezni a vonatkozó szakirodalomban, az ökológiai motívumok és felhangok a modern politika- és társadalomfilozófiai diskurzusban nem számítanak újkeletűeknek, hanem már hosszabb ideje, gyakorlatilag legalább két évszázad óta jelen vannak, mégpedig marginálisnál jóval nagyobb hangsúllyal.¹⁵ Ökológiai motívumok és témák megjelennek mind az európai, mind az angolszász analitikus politika- és társadalomfilozófiai megközelítésekben; így az előbbi oldalán a hagyományos liberális, konzervatív és szocialista,¹⁶ az utóbbi térfélen pedig az amerikai liberális, libertárius és komunitárius felfogásokban. Mindezekben a felfogásokban közös azonban, hogy többé-kevésbé *antropocentrikusak*; az ökológiai kérdésfelvetés is az emberi társadalom, a társadalmi fejlődés fenntarthatóságának tekintetében jelenik meg náluk. Erre azt lehetne mondani, hogy ez így kézenfekvő: ezek az elméletek az igazságot az emberi társadalom összefüggései között szeretnék tárgyalni, ember és ember, illetve egyén és közösség közti viszonyként. A tanulmány jelen szakaszának fő következtetéseit azonban pontosan ezzel szemben szeretném megfogalmazni, melyek szerint az igazságosság fogalma 1) nem elemezhető az ökológiai dimenzió lényegi tematizálása nélkül, 2) az igazságosság fogalmának közelebbi vizsgálata ki kell, hogy derítse, hogy a társadalmi igazságosság fogalma *redukálható* az ökológiai igazságossághoz.

Az alábbiakban csupán néhány jellemző érintkezési pontot szeretnék bemutatni a hagyományos, fősodorbeli politikai filozófiák és az ökológiai elméletek között, jelezve ezzel, hogy a probléma jelen van a politikafilozófiai diskurzus főáramában is. Utolni szeretnék azonban ezen

¹³ Taylor 1986., különösen: 99, 101.

¹⁴ Az utóbbit illetően: Vincent 2009. 269. Eckersley 2009. 312sk. Callicot 2005. Heffernan 1982. Leopold 1949/2000. Lovelock 1990.

¹⁵ Erről: Antal 2014. 23-33, Pilbeam 2009, Vincent 2009, Wissenburg 2009.

Ezen a ponton szeretnék köszönetet mondani Pogonyi Szabolcsnak, hogy ennek fontosságát külön kiemelte számomra.

¹⁶ A szocialista és a zöld felfogás viszonyát a következő részben fogom tárgyalni.

modellek általam vélt elégtelenségére is, és arra, hogy ezek a megközelítésmódok szükségképpen el kell, hogy vezessenek az igazságosság tradicionális (az emberi társadalomra korlátozódó) fogalmának kiterjesztéséhez.

*

A.1. Liberálisok, libertáriusok

John Rawls *Az igazságosság elmélete* (1971/1997) c. klasszikus műve az igazságosság jellegzetesen antropocentrikus felfogását tartalmazza, amely azonban néhány ponton mégis összekapcsolódik ökológiai elemekkel. Ezt az emberközpontú pozíciót Rawls azzal a gesztussal rögzíti, hogy közli: csak aktuális, morális ágensek, racionális szubjektumok lehetnek az igazságosság alanyai. Ezzel ugyanis első megközelítésben nyilvánvalóan kizárjuk az igazságosság köréből az állatokat, mint világos öntudattal nem rendelkező szubjektumokat, valamint az eljövendő nemzedékeket.¹⁷ Egy második közelítésben azonban Rawls közli, hogy „vastagíthatjuk is” a „tudatlanság fátylát”, mely alatt a társadalmi szerződés résztvevői nem tudják, hogy milyen képességekkel, és mely társadalmi osztályba születtek, oly módon, hogy a politikai ágenseknek arról se legyen tudomásuk, *mikor* születtek. Ez lehetővé teszi Rawls számára, hogy a generációkon belüli (intragenerációs) igazságfogalom mellett bevezessen egy generációk között érvényesülő (azaz intergenerációs) igazságfogalmat; és arról beszéljen, hogy a jelen nemzedékeknek vannak bizonyos kötelezettségeik a jövőbeli nemzedékekkel szemben: nevezetesen, nem élhetik fel teljesen a jövőbeli nemzedékek erőforrásait, és élhető környezetet kell hagyniuk utódaikra. Ebben az elméletben azonban a természetnek pusztán instrumentális funkciója van Rawls-nál a természet lényegénél fogva nem lehet az igazságosság címzettje. Ehhez hozzátehetjük egyébként, hogy a tudatlanság ezen fátyla, Rawls szavával élve, még „sűrűbbé” is fonható; és ez az elmélet megfogalmazható volna úgy is, hogy a szerződésben résztvevő alanyok egy teoretikus kezdeti pozícióban még azzal sincsenek tisztában, minek születnek: embernek vagy állatnak.¹⁸

Amikor a liberális politikai filozófia és a zöld gondolat összefüggéseit vizsgáljuk, alapvetően két kérdéskört kell különválasztanunk: 1) az egészében vett természet önértéke és tisztelete, illetve 2) az állatok jogainak, illetőleg morális státuszának a kérdése. Ami az elsőt illeti: amennyire meg tudom ítélni, a liberális eszmerendszernek szerves része, hogy az ide tartozó

¹⁷ Ehhez: Garner 2011. 72. Továbbá: Antal 2014. 35skk.

¹⁸ Ilyen irányba mutatnak értelmezésem szerint Peter Singer következtetései. Singer 2005. 54skk.

gondolkodók szeretik az emberi történelmet a végtelen fejlődés horizontjába állítani, a természetet egyfajta végtelen kapacitással rendelkező „bőségszarunak”¹⁹ tekintve, pusztán instrumentális funkciót és értéket tulajdonítva a környezetnek. A liberális felfogás erősen antropocentrikus beállítottsága megnehezíti, hogy önértéket tulajdonítsanak a természetnek, vagy a nagyobb természeti egészeknek, és hogy az általában vett természet tisztelete és önértéke alapján az emberi tevékenység korlátozására (önkorlátozására) szólítsanak fel.²⁰ Ami a másik pontot illeti: másfelől viszont időről-időre felvetődik a liberális, illetve libertárius gondolkodók körében, hogy érzéköképességük alapján az állatoknak is tulajdonítsunk morális státuszt, illetve az egyetemes jogok egy részét az állatokra is ki kellene terjesztenünk. Így többek között megtaláljuk ezt az elképzelést Robert Nozicknál is.²¹ Az állatok morális ágensként való tekintetbevétele, illetve a jogok kiterjesztése a nem-emberi, állati fajokra azonban szintén az emberi tevékenység önkorlátozásának követeléséhez vezet; vagyis bizonyos pontokon túlmutat a liberális és libertárius gondolatvilágon.

Az ökológiai problémák²² tehát tematizálódnak a liberális és libertárius gondolkodók számára, mégsem válnak a gondolkör központi, meghatározó motívumaivá.

*

A.2. Konzervativizmus és a zöld gondolat

Úgy tűnik, a hagyományos politikai konzervativizmusban a liberális felfogásnál valamivel hangsúlyosabban van jelen az ökológiai motívum. Ennek az eszmerendszernek ugyanis szerves velejárója az az elképzelés, mely szerint a jelenkor emberének többé-kevésbé épségben kellene őriznie természeti környezetét, és úgy kellene azt örökölni hagynia utódaira. Itt kifejezetten egy intergenerációs igazságfogalommal találkozunk, mely már a modern konzervativizmus első, 18. századi szerzőinél, így Edmund Burke-nél is jelen van (1790/1990). Eszerint utódainkkal szemben vannak olyan kötelességeink, hogy a felmenőinktől örökölni kapott élő környezetet, amennyire csak ez lehetséges, próbálja meg épségben és teljességben továbbadni, nem pedig lepusztítani, felélni.²³ Az élet közösségi formáinak előnyben részesítésével, az ember és

¹⁹ Antal, 2014: 92.

²⁰ A komunitáriánus gondolkodók körében (Charles Taylor, MacIntyre, Sandel, Walzer) az emberi közösség természettel való összefonódásának, a természeti erőforrások végeességének a gondolata, a természeti környezet védelmének eszméje, amennyire én látom, jóval inkább előtérben van, mint a liberális és libertárius nézetrendszerben.

²¹ Legalábbis Nozick hajlik arra, hogy bizonyos jogokat biztosítson az állatoknak. Nozicknál ld. 2001: 35-42.

²² Mivel bizonyos módon a természeti világ részei, legyen szabad az állatok morális státuszának és jogainak problémáját is az ökológiai problémakörbe sorolnom.

²³ Ezzel kapcsolatban: Antal, 2014: 80-89.

a természeti környezet közti harmonikus együttélés előmozdításának szorgalmazásával, valamint a felvilágosodás antropocentrikus humanizmusának bírálataival, a szabadpiac korlátlan érvényesülésének elutasításával²⁴ a konzervatív gondolkodók több ponton, kifejezetten kapcsolódnak a zöld mozgalmak meghatározó meggyőződéseihez. Olyan konzervatív teoretikusok, mint John Gray vagy Roger Scruton kifejezetten szorgalmazzák egy öko-konzervatív gondolatrendszer kialakítását, a konzervatívok és a zöldek közti termékeny párbeszédet és együttműködést.²⁵

Ami a konzervativizmus, illetve egy módosított formában az öko-konzervativizmus és az ökológiai mozgalom, a zöld gondolat összekapcsolását megnehezíti az az, hogy nézetem szerint itt *még mindig erősen antropocentrikus gondolkörről* van szó; vagyis a természet megőrzésének és védelmének igénye az emberi társadalom vonatkozásában merül fel, az emberi használat és rendelkezés összefüggései között. A természet itt továbbra is úgy jelenik meg, mint ami alapvetően az emberi közösség tulajdona, és ebből a szempontból ruházódik fel értékkel; noha a konzervativizmus, a nagyobb egészek értékét és érdekeit beemelve a diskurzusba, szorosabbra fonja az ember és természet közötti kapcsolatot, mint a liberalizmus.

B. A gyenge tézis: az ökológiai mozzanat redukálhatatlansága a társadalmi igazságosság fogalmában

Az ember szellemi lényként képes erkölcsöt alkotni, jogokat és kötelességek tulajdonítani önmagának, embertársainak, a közösség egészének. Szellemi képességei sem tépik el azonban a természethez fűződő szálakat. Az emberi szellemi adottságokkal, működésmódokkal bíró élőlény. Az ember megtestesült szubjektivitás, és *teste becsatornázza őt a természet egész rendszerébe*.²⁶ Az emberi gondolkodás, az ember szellemi alkata és aktivitása testileg meghatározott.²⁷ Az ember természeti eredetére, aspektusára mindenütt ráakódik a kultúra, mely mindezt átformálja ezt a természeti eredetet és oldalt.²⁸ De a természetre utaltság azért lényegi módon jelen van az emberi létezésben. Amikor az ember természetre utaltságáról beszélünk, végső soron arról van szó, hogy a boldogság, az emberhez méltó élet nem hagyható ki az igazságosságra vonatkozó kérdésfeltevésből. Mint élőlény az ember iszik, eszik, alszik, lélegzik,

²⁴ Nem piacpárti konzervatívokról van tehát szó, vagyis olyan konzervatívokról, akik a piac működésével kapcsolatban beavatkozás-ellenesek.

²⁵ Gray 1993. Scruton 2012. Ld. még ehhez: Pilbeam 2009, Antal 2014.

²⁶ Itt a megtestesülés, már korábban is említett fenomenológiai elméleteire támaszkodom. A természet egy belső, transzcendentális perspektívájáról van szó. A jelen gondolatok elméleti alapvetését egy olyan belső nézőpontú ökológiai fenomenológia jelenti, amelyről másutt részletesebben is írtam: Marosán 2013.

²⁷ Szintén: a belülről tekintett testről (Leib, chair) van szó; mint Husserlnél, Merleau-Pontynál és Henry-nál.

²⁸ Marx: „Az éhség éhség, de az az éhség, amely késsel és villával fogyasztott főtt hússal elégül ki, más éhség, mint az, amely a nyers húst kéz, köröm és fog segítségével falja fel. Nemcsak a fogyasztás tárgyát, hanem a fogyasztás módját is termeli ezért a termelés, nemcsak objektíven, hanem szubjektíven is”. Marx 1965. 159.

űrít, utódokat nemz. Ezeket a természeti szükségleteket mindenütt radikálisan átformálja a szellem, a kultúra; de a természetre való vonatkozás ott van bennük. Ha az ember nem tudja rendszeresen és megfelelő formában²⁹ kielégíteni őket, az boldogtalanná teheti az embert. Az emberi méltósághoz (és vele együtt: az emberhez méltó élethez való joghoz) szervesen hozzákapcsolódik ezen szükségletek rendszeres és megfelelő formában való kielégítésének lehetősége.

Amíg csak a világban időzik, az ember teste által meghatározott lény marad; noha testét is áthatja létezésének szellemi dimenziója. A két aspektus összefonódik egymással.³⁰ Az ember, éppen szellemi képességei által, egészen háttérbe szoríthatja saját testi létét, aszkétaként a minimálisra szoríthatja saját szükségleteinek kielégítését, hogy épp csak a fizikai haláltól megóvja testét (hogy minél radikálisabban megtapasztalja önnön szellemi voltát, mint a különböző vallások szerzetesei); vagy akár azon túl is: az ember rendelkezik azzal a hátborzongató képességgel, hogy véget vessen saját életének. Mégis: testi létét nem tudja eltörölni anélkül, hogy meg ne szűnne világban-létnek lenni. Mindaddig, amíg csak él, kölcsönviszonyban marad a természettel teste révén. Ez a viszony szellemileg egészen szublimált lehet, a kultúra által mélyen emberi arcot nyer, de a létezés testi aspektusán keresztül az ember egzisztenciájának gyökerei a természeti létbe vezetnek. A testi létezést, egyáltalán a világban-létet felszámoló öngyilkosság a szabadság legradikálisabb megnyilvánulási formája, melynek felszíne alatt azonban szintén felfedezhetők testi motívumok.³¹ Ha ezen a formán túllépünk, akkor azt találjuk, hogy az embernek, ameddig csak világban-lét akar maradni, folyamatos kölcsönviszonyt, „anyagcserét”³² kell folytatnia a természettel.

Az az emberi élet, melynek szerves része a szenvedés, emberhez méltatlan élet. Az alapvető testi szükségletek, valamint a magasabb rendű igények kielégítése szükséges, bár nem feltétlenül elégséges feltétele a boldog életnek.³³ Ha nem jut hozzá a létfenntartásához szükséges alapvető javakhoz, ha életfolyamata lényeges mozzanatainak működtetése, megvalósítása akadá-

²⁹ A „megfelelő forma” itt már a testi létezést meghatározó és átformáló kulturális motívumokra utal.

³⁰ Merleau-Ponty a „filigrán” (arannyal-ezüsttel áttört ékszer) metaforáját használja látható és láthatatlan, szellem és természet viszonyának érzékeltetésére: a két tartomány szálakra bomolva átszövi egymást. A magyar fordításban: „vízjel”. Merleau-Ponty 2007. 241, 248.

³¹ A legnyilvánvalóbb esetben a gyógyíthatatlan, nagyon fájdalmas betegségek esetében. A szenvedés, illetve a szenvedésmentes élet vágya az ember testi mivoltával áll szerves kapcsolatban. Az öngyilkosság egyéb, gyakori motívumainak (pl. szerelmi bánat) közeleli elemzése szintén felfedheti a közvetett vagy közvetlen testi vonatkozást.

³² Amikor itt „anyagcseréről” beszélünk, akkor továbbra is egy belső szempontú, transzcendentális értelemben tesszük ezt.

³³ Marx: „Fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény, azokat a viszonyokat, amelyeket a legjobban annak a franciának a felkiáltásával jellemezhetünk aki egy kutyaadótervbevételekor így szólt: »Szegény kutyák! Úgy akarnak veletek bánni, mint az emberekkel!«” (Marx 1957. 385).

lyokba ütközik, ha tehát a természettel való, a kultúrán és a szellemi világon keresztül közvetített, mégoly szofisztikált, de azért ténylegesen létező anyagcseréje akadályokba ütközik, akkor az ember egy szenvedésteli, sajátosan emberi (tehát szellemi motívumoktól áthatott) méltóságtól megfosztott életbe kényszerül. Az igazságosság fogalmának integráns részei a boldogság, az emberi méltóság fogalmai; ezekről pedig nem beszélhetünk anélkül, hogy ne említenénk a természettel való anyagcserét, még akkor is, ha ez utóbbi csak közvetítések hosszú során keresztül valósul meg. Még az emberi boldogság és önmegvalósítás legmagasabb fokai sem teljesen függetlenek a természettel való anyagcserénktől, bizonyos materiális komponensektől, erőforrásoktól és hordozóktól. A Maslow-piramis valamennyi fok visszautal a természettel összekapcsoló szálakra.

A természeti világ, amelybe az emberi létezés beleágyazódik, véges erőforrásokkal rendelkezik. Az emberi létezés mindenütt határokból ütközik.³⁴ Az emberiségnek, a konkrét emberi közösségeknek eszerint kell felosztaniuk a rendelkezésre álló erőforrásokat. Arról az emberi közösségben ébredő, e közösség egyes tagjaira irányuló kötelességről van szó, hogy a közösség nem hagyhatja magára egyetlen tagját sem, nem engedheti szenvedni őt. Az emberi közösségnek kötelessége az egyén számára biztosítani az önfenntartáshoz, annak bizonyos, alacsonyabb szintjeihez szükséges erőforrásokat; ami feltételezi azt, hogy az egyén a maga részéről betartja az alapvető közösségi normákat, részt vesz a társadalmi együttműködésben. Nem kell, hogy a közösség minden egyéni szükségletet kielégítsen, ezt meglehetősen bonyolult is volna teljesíteni, de az alapvető általános emberi szükségletek kielégítésének eszközeit biztosítani kell a polgárok számára. A lényeges momentum itt az, hogy az erőforrások végeességére való tekintettel az emberiségnek egyéni és össztársadalmi szinten is *önkontrollt* kell gyakorolnia; úgy hogy az egyes egyénre jutó fogyasztás mértéke (az egyén ökológiai lábnyomának nagysága) ne veszélyeztesse a jelen és a jövő nemzedékek életfeltételeit; amihez alkalmasint olyan, kényelmetlenebb intézkedések is kapcsolódhatnak, mint a népességszaporulat szabályozása, például adók útján. Az ember pontosan szellemi lényként képes önkontrollt gyakorolni, és ez alapján képes arra, hogy összehangolja az ökológia és a társadalmi igazságosság szempontjait.

A szenvedésmentes és emberhez méltó élet fogalma az ember testi létén keresztül mindenütt visszautal az emberi lét természeti beágyazottságára. Ha a szenvedésmentes és emberhez méltó élethez való jogot összekapcsoljuk a társadalmi igazságosság fogalmával, akkor az utóbb

³⁴ Ha transzcendentális nézőpont alapján beszélünk, akkor azt kell mondanunk, hogy az ember a végeesség módján, véges erőforrásokkal rendelkezőként konstituálja (azaz tárja fel) a saját otthonát képező bolygót, a Földet, amelyet egy kései kéziratában Husserl „az emberiség ősbárájának [Ur-Arche]” nevezett. (Husserl, 1940 [kézirat 1934-ből]).

említett mozzanat (a létezés testi meghatározottsága) révén nyilvánvalóvá válik *e fogalom lényegi és redukálhatatlan ökológiai vonatkozása*. A fentiek alapján megfogalmazhatjuk a gyenge tézis formális változatát:

Igazságosnak mondom azt a társadalmi berendezkedést, mely lehetővé teszi a politikai közösség tagjai számára az együttműködésnek azt az optimális módját, amely a társadalom megfelelő fejlettségi fokán az össztársadalmi együttműködésben résztvevő minden egyes egyén számára biztosítja az adott, tényszerű körülmények (itt: ökológiai faktorok) között elérhető legmagasabb boldogságszintet; feltéve, hogy a szóban forgó egyén elfogadja az együttműködés adott, egy össztársadalmi diskurzus útján kialakított elveit, és maga is hajlandó együttműködni a politikai közösség összes többi alanyával.

C. Az erős tézis: a társadalmi igazságosság fogalmának redukálhatósága az igazságosság ökológiai fogalmára

A gyenge tézis melletti érünk röviden a következőképpen hangzott: a társadalmi igazságosság fogalmát nem tudjuk adekvátan megfogalmazni anélkül, hogy abba be ne emelnénk a szenvedésmentes és emberhez méltó élethez való jogra történő hivatkozást. Ez utóbbiak viszont lényegüknél fogva maguk után vonják az emberi létezés testi aspektusának, és ez utóbbin keresztül a természeti létezés egészébe való becsatornázottságunknak a gondolatát. Mivel ezek a tényezők fogalmi szerkezetüket illetően kapcsolódnak össze az ökológiai faktorokkal, és egy kelőképp közeli elemzés számára az ökológiai szűkösség problémájával, ezért az ökológiai mozzanat a társadalmi igazság egész problémaköréből kiiktathatatlan. Az ökológiai faktorokra való utalás nélkül a társadalmi igazságosság egész koncepciója *hiányos, torz és elvont marad*. Az ökológiai mozzanat ezen redukálhatatlansága lehetőséget ad egy erősebb tézis megfogalmazására: a társadalmi igazságosságnak az ökológiai igazságosságra történő *redukálhatóságának* tézisééről van szó.

Az ember öntudattal bíró, szellemi lényként, morális ágensként képes arra, hogy erkölcsöt alkosson, jogokat és köteleességeket rögzítsen, etikusnak vagy etikátlannak minősítsen bizonyos megnyilvánulásokat és cselekedeteket, értéket tulajdonítson dolgoknak, lényeknek, összességeknek, szituációknak és eseményeknek. Az ember azonban nem a természet ellenében, hanem a természet révén, és más természeti lényekkel közösségben, egy összetett ökoszisztéma részeként fejlődött morális és racionális szubjektummá. Racionális képességeinél fogva az ember megtanulta mindennél jobban kihasználni, kizsákmányolni és végső soron elpusztítani azt az ökoszisztémát, amelynek pedig ő maga is a része. Az ilyen módon működő instrumentális ra-

cionalitás, mely mindent az emberi hasznosság mércéi szerint ítél meg, az a sekélyes, naturalizáló racionalitás, amelyet Husserl, Heidegger és Henry is kíméletlenül kritizáltak.³⁵ Ez a típusú racionalitás vezetett el ahhoz, amit Lányi a Természetes Ember tragédiájának mondott;³⁶ és amit mi az emberben működő evolúciós program (az öröm- és haszonmaximalizálás) megszaladásaként jellemezhetnénk. Az ember éppen szellemi képességei folytán képes az önkontrollra, és ezzel összefüggésben arra, hogy helyreállítsa megromlott viszonyát a természettel; önértéket és jogokat, morális relevanciát és ágenciát fedjen fel ott, ahol korábban ilyet nem látott; és ezáltal felfedje az igazságosság mélyebb dimenzióit, amit mi *ökológiai igazságosság*-nak nevezünk.

Az igazságosság ökológiai fogalmához az vezethet el bennünket, ha hangsúlyozzuk, hogy az ember nem a természet ellenében, hanem a természet részeként érte el a világos öntudat fokát, vált szellemi lényvé; és szellemi lényként is a természet része. Az emberre úgy kell tekintenünk, mint egy komplex ökoszisztéma öntudatot „növesztett” alrendszerére, aki éppen öntudatánál fogva képes a természeti törvényeken túlmutató, erkölcsi szempontokat belevinni a természettel mint összefüggő rendszerrel, valamint a nem-emberi lényekkel való viszonyába. Az *erkölcs* itt egy alternatív (transzcendentális) viszonyulási mód a természethez; melyet nem szeretnénk sem természetellenesnek, sem természetfölöttinek mondani, hanem inkább „természet melletti”, a természettel komplementer egységet alkotó szemléletmódról van szó. Az emberiség ebben az elméleti keretben: öntudattal bíró lények közössége, akik a természet egész rendszerébe ágyazódnak bele, akik a természettel való folyamatos anyagcserében tartják fenn létüket, és akik ebbe az anyagcserébe, valamint a természet nem-emberi élőlényeivel, élőközösségeivel való viszonyukba képesek morális szempontokat vinni. Az öntudattal bíró élőlények továbbra is testiséggel, *kollektív testiséggel* rendelkeznek, melyen keresztül a természet teljes rendszerébe kapcsolódnak.

Ami a jelen gondolatmenetben hangsúlyos: az emberre speciálisan úgy kell gondolnunk, mint öntudattal bíró élőlényre. Nem az az érdekes, hogy ember, hanem az, hogy *öntudata van*. Egy fejlődésben lévő ökoszisztémában időnként kialakulhatnak világos öntudattal bíró lények, és azok közösségei. Ilyen lények képesek erkölcsi módon megítélni léthelyzetüket, kialakítani önmagukhoz, fajtársaikhoz és más, öntudattal nem rendelkező fajokhoz fűződő viszonyukat. Egy ilyen közösség képes a pusztán természetitől független, (erkölcsi, transzcendentális) szempontokat beemelni az egész természettel való viszonyába; ily módon mélyebb összefüggésekbe, mélyebb megvilágításba helyezve ezt a viszonyt. Az öntudat révén képes az emberek *értéket*

³⁵ Husserl 1998. Heidegger 2004. Henry 1987.

³⁶ Lányi 2015.

tulajdonítani a különböző dolgoknak és összefüggéseknek; a jogokról és kötelességekről, erkölcsi és jogi elvekről folytatott minden diskurzusnak pedig véleményem szerint mindenkor egy bizonyos értékelmélet szolgál alapjául.

Az ökológiai megalapozottságú értéktulajdonítás két, bizonyos mértékig egyformán jogosult kiindulópontot választhat: egyfelől kiindulhat az egyedekből, és az értéket helyezheti az érzőképeségbe, ezáltal minden érző lényt morális ágensnek tekintve,³⁷ másfelől pedig kiindulhat a nagyobb, önszerveződésre képes rendszerekből, ökoszisztémákból.³⁸ Ennek során nem kell, hogy eltöröljünk minden hierarchiát a természetben, és totális bio-centrikus egalitarizmus-hoz jussunk, mint Paul Taylor, hanem felvehetünk *egy puha, rugalmas hierarchiát* a természetben, amelyben az öntudat képessége mégis egyfajta kitüntetettséggel bír. Egy ilyen rendszerben minden érzőképes lényt, és minden önszerveződésre képes rendszer megilletnek bizonyos jogok, igaz, nem ugyanazok a jogok.³⁹

Az ökológiai igazságosság fogalma abban áll, hogy a globális ökoszisztéma öntudattal rendelkező tagjai, szellemi képességeiknél fogva bizonyos önkorlátozást gyakorolnak; jogokkal ruházzák fel az ökoszisztéma más, öntudattal nem rendelkező lényeit és speciest. A jogok köreinek terjedelme összefügg itt az adott speciestre jellemző öntudat világosságának és fejlettségének fokaival, de ami hangsúlyos, hogy minden érzésre képes élőlényt és minden önszerveződésre képes, a nagyobb egészek fennmaradását nem veszélyeztető rendszert megilletnek bizonyos jogok. *Az érzőlényeket megillető legfontosabb alapjog a szenvedésmentes élethez való jog.* Az öntudattal rendelkező lényeknek úgy kell megszervezniük saját kollektív önfenntartásuk módját, a természettel való anyagcseréjüket, hogy eközben ne veszélyeztessék alapvető módon a bolygó ökoszisztémájának egyensúlyát, lehetőleg ne vegyék igénybe a rendszer erőforrásait azok reprodukciós kapacitásain túl.

II. Az ökológiai igazságosság fogalma

A. Ökoszocialisták, ökomarxisták

Noha magának Marxnak nem volt szisztematikusan kidolgozott ökológiai elmélete, az ő korában nem is ez volt a sürgető probléma,⁴⁰ mégis találunk nála olyan ökológiailag releváns megállapításokat, melyek azután a későbbi, baloldali orientációjú, részben Marxra támaszkodó vagy

³⁷ Vincent 2009. 270. Singer 1983, 2005. Regan 1983.

³⁸ Leopold 1949/2000, Callicot 2005.

³⁹ Callicot 2005. 79. „A föld-etika emberellenesnek sem mondható. Az élőlény-közösségnek nem emberi tagjainak nincsenek «emberi jogai», mivel definíció szerint nem tagjai az emberi közösségnek. De mégis, mint az élőlények közösségének tagjait, tisztelet illeti meg őket”.

⁴⁰ Marosán György megjegyzése a tanulmány megfelelő részéhez: „Marx korában mások voltak a problémák, mások voltak a prioritások, mint ma. A 19. században egy nyugati ember átlagos ökológiai lábnyoma 0,3 körül

magukat kifejezetten marxistaként meghatározó ökológiai gondolkodók számára megtermékenyítőleg, inspirálóan hatottak. Ilyen, ökológiailag releváns gondolatok voltak Marxnál, hogy a kapitalizmus elidegeníti az embert a természettől, a természet kapitalista kizsákmányolásának kritikája, az ember természeti kötődésének hangsúlyozása.⁴¹ A jelenlegi baloldali, marxista kötődésű zöld gondolkodók kapcsolódnak ezekhez a marxi motívumokhoz, de tovább is viszik azokat; Marx gondolatait, módszereit megpróbálják a jelen helyzetre alkalmazni; az elidegenedés és a kapitalizmus kritikáját az ökológiai krízis kontextusába helyezik.⁴²

Az ökoszocializmus elméleti alapvetése szerint, ahogy azt a mozgalom egyik legnagyobb hatású képviselője, David Pepper kifejtette,⁴³ a jelenlegi környezeti válság leglényegesebb oka maga a kapitalista termelési mód. A kapitalizmus eszerint éppolyan elkerülhetetlen szükségszerűséggel idézi elő és termeli újra az ökológiai válságot, ahogy a szocialisták és ökoszocialisták szerint e rendszer lényegénél fogva szüli újra a gazdasági válságokat és konfliktusokat is. Az ökoszocialisták, ökomarxisták szerint ember és természet viszonya nem harmonizálható a kapitalista termelés keretei között. Ahogy a kapitalizmus kizsákmányolja és elidegeníti önmagától az embert, éppúgy zsákmányolja ki és idegeníti el tőlünk a természetet. Csupán az elidegenedés egy másik arcával van dolgunk a természet viszonyában. *Az ökológiai válság, mely az univerzális kizsákmányolás és elidegenedés egyik lényegi velejárója, csak a kapitalizmus meghaladásával küzdhető le véglegesen*, mondják e mozgalom hangadói.⁴⁴

Az a pont, ahol etikailag és ökopolitikailag kikezdhetőnek érzem ezt a felfogást, annak döntően antropocentrikus jellege. Pepper, és a mozgalom más gondolkodói, hangsúlyozzák, hogy egy humanista, emberközpontú szocializmus-képről van szó náluk, mely nyitott az ökológiai problémákra és kihívásokra, de az ember felől. A természet továbbra is az emberért van, a természetnek továbbra is lényegileg instrumentális értékét és funkciót tulajdonítanak. Az ökoszocialisták nyitottak arra is például, hogy bizonyos alapjogokat biztosítsanak az állatok számára, illetve, hogy morális státuszt kölcsönözzenek nekik, de antropocentrikus alapvetésük miatt em-

mozgott. Az egy főre jutó átlagos GDP a század közepén 1500 USA dollár körül volt a nyugati világban. A probléma nem az ökológiai fenntarthatóság, hanem a társadalmi fenntarthatóság volt. Marxék ez utóbbira koncentráltak”. Kommentárjaikért ezúton szeretnék köszönetet mondani.

⁴¹ Ezek a motívumok végig jelen vannak Marx munkásságában, a *Gazdasági-filozófiai kéziratoktól* és *A német ideológiától* kezdve egészen *A tőkéig*, és *A tőkét* kísérő kései kéziratokig.

⁴² Ökoszocializmus, ökológiai baloldal, öko-marxizmus címszavai alatt egy rendkívül szerteágazó, színes és gazdag áramlattal találkozhatunk. Néhány fontosabb képviselője a teljesség igénye nélkül: Rudolf Bahro, Murray Bookchin, Jean-Paul Deleuze, Reiner Grundmann, David Harvey, Joel Kovel, Michael Löwy, Joan Martinez-Alier, James O'Connor, Howard L. Parsons, David Pepper, Michael Redclift, Jean-Guy Vaillancourt. Általánosabb bevezetésért ld. Antal 2014. 105-156.

⁴³ Pepper 1993a, 1993b.

⁴⁴ Ld. pl. Kovel & Lowy 2001.

ber és természet viszonyában, nézetem szerint, továbbra is ott lappang náluk a konfliktus lehetősége. Úgy vélem, ha elejét akarjuk venni a konfliktus lehetőségének is, akkor szorosabbra kell fogunk ember és természet viszonyát.

B. Az ökológiai értéktulajdonítás problémái. Individualizmus és holizmus között

Az ökológiai igazságosság közelebbi fogalmának meghatározása szempontjából a kulcskérdés az értéktulajdonítás helye, illetve kiindulópontja. Az ökológiai mozgalomban rendkívül sok különböző álláspont, kiindulópont és megközelítési mód alakult ki az elmúlt, több mint fél évszázad során.⁴⁵ Az álláspontokat két nagyobb tengely mentén is rendszerezhetjük: attól függően, hogy 1) egy elmélet mennyire ember- vagy természetközpontú, illetve aszerint, hogy 2) mennyire individualisztikus vagy holista.⁴⁶ Az ökológusok között vannak enyhe antropocentrikus alapvetésűek, akik az értéket alapvetően az emberi fajhoz való tartozásba helyezik, és ehhez képest nyer minden más értéket: relatív és instrumentális értéket.⁴⁷ Fentebb jeleztük, hogy ezzel az állásponttal mi a gondunk: egyfelől nézetünk szerint kevésbé szilárd alapot nyújt a nem emberi fajok jogai (és morális tekintetbevétele) számára, másfelől a természet instrumentális megközelítése miatt lényegileg magában rejtje a természeti szférával való konfliktus lehetőségét. A spektrum másik végén a totális bio-centrikus egalitarizmus van (minden élő egyforma jog illet meg), többek között Paul Taylor elmélete. Ezzel szemben az volt az ellenvetésünk, hogy ez egy meglehetősen életidegen, a gyakorlatban nehezen képviselhető, és ráadásul morálisan is indokolatlan álláspontot jelentene.⁴⁸ Nem kell, hogy minden élő tökéletesen egyenlő legyen, de kell, hogy minden élő bírjon bizonyos alapjogokkal.

Ami a másik tengelyt illeti: a skála egyik végében a tökéletesen individualisztikus kiindulópontot találjuk, a másik véglet pedig a teljesen holisztikus megközelítés, amely a maga egészében vett földi ökoszisztémának tulajdonít értéket (Aldo Leopold Föld-etikája). Az elsőként említett álláspont képviselői megtehetik az érték helyének a világos öntudattal való rendelkezés *elvi* lehetőségét (ez lenne az antropocentrikus perspektíva). Ennek ökológikusabb, továbbfejlesztett változata a morális vagy jogi kiterjesztés felfogása, amely az értéket az általában vett érzőképeségbe helyezi. Ennek alapján tudunk minden érző lénynek önértéket tulajdonítani.⁴⁹ A probléma ezzel a megközelítési móddal nézetem szerint az, hogy nehéz ennek alapján komp-

⁴⁵ „Több mint fél évszázad” – ha Aldo Leopold 1949-es *A Sand County Almanac*-ját tesszük meg kezdőpontnak.

⁴⁶ Összefoglalóként ld. Vincent 2005, Eckersley 2005.

⁴⁷ Az előbbi pontban tárgyalt ökoszocialisták mellett: Richard Sylvan, William H. Murdy.

⁴⁸ Itt most sarkítok: Taylor azt mondja, hogy minden élőnek egyforma joga van ahhoz, *hogy éljen*.

⁴⁹ Singer 1983, 2005. Regan 1983.

lett fajoknak értéket tulajdonítani. A másik véglet ezen a tengelyen a totálisan vagy erősen holisztikus szemléletmód, amelynek alapján tudunk a nagyobb rendszereknek értéket adni, viszont ez megengedi annak elvi lehetőségét, hogy *az egyest feláldozzuk a nagyobb egész, a nagyobb ökológiai rendszer kedvéért*, (végső soron akár komplett fajokat is). Az erősen holisztikus elképzelés tehát elvileg nyitott az *öko-fasizmusra*.

A fenti nehézségek elkerüléséhez olyan öko-etikára, illetve öko-politikára van szükség, mely képes kompromisszumot teremteni a különböző végletek között: egyfelől individualizmus és holizmus, másfelől az antropocentrikus és az egalitárius bio-centrizmus között. Erre a feladatra alkalmas lehet a transzperszonális mélyökológia és az auto-poietikus ökológiai elmélet is. A transzperszonális mélyökológia arra tanít meg, hogy saját énképünket hogyan terjesszük ki úgy, hogy az minden élőt magában foglaljon. Ez az elmélet a természettel való pszichológiai azonosulás módszerét tanítja. Ez azonban elsősorban egy pszichológiai és kozmológiai elmélet.⁵⁰ A jelen tanulmányban mindenekelőtt egy ökológiai orientációjú axiológiára és etikára van szükségünk. Erre a legalkalmasabbnak *az auto-poietikus elmélet* tűnik, mely szerint belső, inherens értékkel bír *minden önszerveződésre képes rendszer*; az egyedek éppúgy, mint a populációk, és végső soron a teljes ökoszisztéma.⁵¹ Egy ilyen elmélet az egyedeket éppúgy tiszteletben tartja, mint a nagyobb rendszereket, amelyeknek az egyedek a részeit képezik.

Az ember öntudattal bíró lényként képes etikát alkotni, és a dolgoknak értéket tulajdonítani. De az etika-alkotásnak és értéktulajdonításnak ez az öntudatból fakadó képessége nem önkényes, hanem objektív alapokra támaszkodik, objektív felismeréseken alapul: annak felismerésén, hogy az *autonómia* (melynek a világos öntudat az általunk ismert legmagasabb formája) minden formája értékes és tiszteletet érdemel. Bonyolult helyzetről van szó: *autonómiáról a függőségben*. Minden élőlény, minden populáció kölcsönös függőségek rendszerébe ágyazódik bele, és ebben a rendszerben tartják fenn viszonylagos önállóságukat. Az autonómia mindenütt a függőségeken keresztül konstituálódik; az ember esetében is, amennyiben világbanvaló-létét fenn kívánja tartani, (vagyis életfolyamatát fenn szeretné tartani).

Az ökológiai igazságosság fogalma arra vonatkozik, hogy létünket oly módon tartsuk fenn, hogy eközben az (individuális és kollektív, populációsintű) autonómia többi formájának is értéket és tiszteletet tulajdonítsunk, és az emberiség önfenntartását (a földi erőforrások ilyen célú igénybevétele) oly módon valósítsuk meg, hogy ennek során minél kevésbé csorbítsuk más lények és más populációk önfenntartó létezéshez való jogát. *A legfontosabb alapjog itt a szen-*

⁵⁰ Devall & Sessions 1985, Naess 2005.

⁵¹ Fox 1990. 169. (Korábban: Maturana & Valera 1972).

vedésmentes élethez fűződő jog. Ez a modell nem töröl el minden hierarchiát a természet rendszerében, viszont az ember kitüntetett helyét képes úgy érvényesíteni, hogy e közben az embernek más lények javára történő önkorlátozását írja elő; egyfajta *puha hierarchiát* próbál érvényre juttatni, úgy, hogy abban minden élő lény és populáció kellő autonómiát tudjon élvezni.⁵²

Konklúzió. Az ökológiai igazságosság előzetes fogalma

A különböző erkölcsi és jogi elvek itt kölcsönösen kiegészítik, támogatják és értelmezik egymást; egy koherens összefüggő rendbe illeszkednek. Ezek az elvek együtt definiálják az ökológiai igazságosság fogalmát. Arról van szó, hogy egyfelől az emberiségnek arra kell törekednie, hogy tevékenysége által a lehető legkevesebb szenvedést okozza az emberi (öntudattal bíró) és nem-emberi (öntudattal nem bíró, de érzőképeséssel rendelkező) lényeknek; tehát mindenekelőtt a szenvedés minimalizálását kell célul kitűznie. Másfelől, ezzel szerves összefüggésben, tevékenysége során figyelembe kell vennie a nem-emberi, egyed feletti szerveződések, a populációk sajátos érdekeit és szükségleteit is. Nézetem szerint a kettő között nincs ellentmondás: az ember törekedhet úgy a világban található szenvedés minimalizálására, hogy közben szem előtt tartja az egymással összefüggő populációk hosszú távú érdekeit is; és ezekkel az érdekekkel és szükségletekkel az ember, mint racionális, öntudattal bíró, morális lény, képes harmonizálni a maga hosszú távú érdekeit.

Az ember a teljes földi ökoszisztéma része, az emberiség ezen totális ökoszisztéma egy önállóan alrendszere, az összes többi alrendszerrel, végső soron a rendszer egészétől függő szegmens. Az ember öntudattal bíró természeti lény, aki nem a természet ellenében, hanem annak révén tett szert az öntudat és a morális felelősség és beszámíthatóság képességeire. Ahhoz, hogy egyéni és közösségi szinten *autentikus* módon létezzen, tekintettel kell lennie az ezzel kapcsolatos metafizikai (és tudományos) felismerésekre. Az ökológiai igazságosság (az ökológiai etika) elveit ezekkel a belátásokkal szoros összefüggésben kell definiálni. Az ember, öntudattal bíró és morális lényként, ha autentikus módon akar élni, létezni, *az egész* érdekeit kell, hogy szem előtt tartsa; mely a maga részéről emberi és nem-emberi egyedekből, azok kapcsolataiból és egyed feletti szerveződésekből épül fel. Egyéni és kollektív cselekvése öntudatos szabályozására képes lényként az ember képes arra, hogy saját partikuláris érdekeit összhangba hozza a nem-emberi érdekeket is magában foglaló (és az embertől független, sajátos önértéket is képviselő) egésszel; és, ha autentikus módon, etikusan, *helyesen* akar cselekedni, így is *kell*

⁵² Ami autonómia és például fogyasztáscélú állattenyésztés és állatkísérletek viszonyát illeti, itt mindenekelőtt az állatokkal való humánus bánásmód követelményét kell hangsúlyoznunk; a kellő mozgástérhez és a szenvedésmentes élethez való jog előtérbe helyezésével.

eljárnia.⁵³ Ennek során arra kell törekednie, hogy elősegítse a teljes földi ökoszisztéma legoptimálisabb fennállását és fejlődését, úgy, hogy saját érdekeit soha nem szorítja háttérbe, de nem is abszolutizálja a többi részrendszer, így végső soron az egész rovására; (mert az egyes részrendszerek végül is mind egymással való szerves összefonódásban léteznek).

Bibliográfia

- Antal Attila 2014. *Ökopolitika, ideológia, baloldal*. Budapest, L'Harmattan
- Burke, Edmund 1990. *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest, Atlantisz
- Callicot, J. Baird 2005. A Föld-etika fogalmi megalapozása. In Lányi András-Jávor Benedek (szerk.). *Környezet és etika*. Budapest, L'Harmattan. 57-84
- Devall, Bill-Sessions, George 1985. *Deep Ecology: Living As if Nature Mattered*. Salt Lake City, Gibbs M. Smith, Inc.
- Eckersley, Robin 2009. Az ököcentrikus gondolkodás magyarázata és védelme. In Scheiring Gábor-Jávor Benedek (szerk.). *Oikosz és polisz*. Budapest, L'Harmattan. 298-330
- Fox, Warwick 1990. *Toward a Transpersonal Ecology: Developing a New Foundation for Environmentalism*. London-Boston, Shambala
- Fritzell, Peter 1987. The Conflicts of Ecological Conscience. In J. Baird Callicot (szerk.). *Companion to A Sand County Almanac: Interpretive and Critical Essays*. Madison, Wis., University of Wisconsin Press. 128-153
- Garner, Robert 2011. *Environmental Politics: The Age of Climate Change*. New York, Palgrave Macmillan
- Gray, John 1993. An Agenda for Green Conservatism. In uő., *Beyond the New Right*. London, Routledge
- Heffernan, James D. 1982. The Land Ethic: A Critical Appraisal. In *Environmental Ethics* 4 (3). 235-247
- Heidegger, Martin 2004. Kérdés a technika nyomán. In Tillmann J. Attila (szerk.). *A késő újkor józansága II.*. Budapest, Göncöl. 111-133

⁵³ Tehát nem pusztán a biológiai túlélésről van szó, melynek szempontjai tényleg csak az ember mint természeti lény szempontjait foglalják magukban. Az ember természeti lény, de nem csak az. Egyúttal öntudatos, morális lény is, akinek létében az is a tét, hogy autentikus módon létezzen. Ehhez pedig pontosan az szükséges, hogy saját partikuláris érdekein felül tudjon emelkedni, hogy más, látszólag idegen érdekeket is figyelembe vegyen, és végső soron úgy alakítsa ki létezése etikai elveit, hogy magát egy nagyobb egész részének tekintsi, *a többi, nem-emberi lényre pedig lénytársaként tekint*. Nem arról van szó, hogy saját érdekeit és szükségleteit háttérbe szorítsa más érdekekkel és szükségletekkel szemben, hanem egyszerűen az utóbbiak tekintetbe vételéről, és az – alkalmasint egymással összeütköző – érdekek lehető legmagasabb fokú harmonizációjáról; természetesen az emberek – mint öntudattal bíró lények – érdekeinek bizonyos fokú – de nem kizárólagos! – preferenciájával. Ezt jelenti a fentebb tárgyalt „szétlapított hierarchia”. Az öntudat világosságának fokai szerint egyes lények és közösségek *bizonyos fokú relatív, de soha nem abszolút elsőbbséget élveznek másokkal szemben*.

- Henry, Michel 1987. *La Barbarie*. Paris, Grasset
- Husserl, Edmund 1940. Grundlegende Untersuchungen zum phänomenologischen Ursprung der Räumlichkeit der Natur. In Marvin Farber (szerk.). *Philosophical Essays in Memory of Edmund Husserl*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press. 307-325
- Husserl, Edmund 1998. *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia I-II*. Budapest, Atlantisz
- Kohák, Erazim 2005. Az értelmes szív. In Lányi András-Jávor Benedek (szerk.). *Környezet és etika*. Budapest, L'Harmattan. 311-327
- Kovel, Joel & Lowy, Michael 2001. An Ecosocialist Manifesto.
<http://members.optushome.com.au/spainter/Ecosocialist.html>
 (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 25.)
- Lányi András 2015. *Oidipusz avagy a Természetes Ember*. Budapest, Liget könyvek
- Leopold, Aldo 2000. Föld-etika. In Lányi András (szerk.). *Természet és szabadság*. Budapest, Osiris. 103-116
- Lovelock, James 1990. *Gaia: A földi élet egy új nézőpontból*. Budapest, Göncöl
- Marosán Bence Péter 2013. The Primal Child of Nature. Towards a Systematic Theory of Eco-Phenomenology. In Anna-Teresa Tymieniecka (szerk.). *Phenomenology and Human Positioning in the Cosmos*. USA, Springer. 119-153
- Marx, Karl-Engels, Friedrich 1976. *A német ideológia*. Budapest, Kossuth
- Marx, Karl 1957. A hegeli jogfilozófia bírálatához. Bevezetés. In uő., Marx-Engels Művei 1. kötet, Budapest, Kossuth. 378-391.
- Marx, Karl 1965. *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*. Budapest, Kossuth
- Maturana, Humberto & Valera, Francisco 1972. *Autopoiesis and Cognition: the Realization of the Living*. Dordrecht, Reidel
- Merleau-Ponty, Maurice 2007. *A látható és a láthatatlan*. Budapest, L'Harmattan
- Murdy, William H. 1983. Anthropocentrism: A Modern Version. In Donald Scherer-Thomas Attig (szerk.). *Ethics and the Environment*. New Jersey: Prentice Hall. 12-21
- Næss, Arne 2005. Önmegvalósítás. In Lányi András-Jávor Benedek (szerk.). *Környezet és etika*. Budapest, L'Harmattan. 221-235
- Nozick, Robert 2001. *Anarchy State and Utopia*. Oxford UK & Cambridge USA, Blackwell
- Pepper, David 1993a. Anthropocentrism, humanism and eco-socialism: a blueprint for the survival of ecological polities. In *Environmental Politics* 2 (3). 428-452
- Pepper, David 1993b. *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*. London-New York, Routledge

- Pilbeam, Bruce 2009. Természetes szövetséges? A konzervativizmus és a környezetelvétség viszonyának áttekintése. In Scheiring Gábor-Jávor Benedek (szerk.). *Oikosz és politika*. Budapest, L'Harmattan. 216-237
- Rawls, John 1997. *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris
- Regan, Tom 1983. *The Case for Animal Rights*. London, Routledge & Kegan Paul
- Scruton, Roger 2012. *Green Philosophy*. London, Atlantic Books
- Singer, Peter 1983. *The Expanding Circle: Ethics and Socio-biology*. Oxford, Oxford University Press
- Singer, Peter 2005. Minden állat egyenlő. In Lányi András-Jávor Benedek (szerk.). *Környezet és etika*. Budapest, L'Harmattan. 39-56
- Sylvan, Richard 1984/85. Critique of Deep Ecology. In *Radical Philosophy*, 40. és 41. szám
- Taylor, Paul 1986. *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*. New Jersey, Princeton, Princeton University Press
- Vincent, Andrew 2009. Ökológizmus. In Scheiring Gábor-Jávor Benedek (szerk.). *Oikosz és politika*. Budapest, L'Harmattan. 257-297
- Wissenburg, Marcel 2009. Liberalizmus. In Scheiring Gábor-Jávor Benedek (szerk.). *Oikosz és politika*. Budapest, L'Harmattan. 238-253